

УДК 94(323.12:430)

<https://doi.org/10.46869/2707-6776-2025-31-5>

Стельмах С.П.

<https://orcid.org/0000-0002-0795-8356>

«ІНША НІМЕЧЧИНА»? АНТИСЕМІТИЗМ І АНТИСІОНІЗМ В НІМЕЦЬКІЙ ДЕМОКРАТИЧНІЙ РЕСПУБЛІЦІ (1949-1990 РР.)

У статті розглянуто питання про наявність в НДР антисемітизму, яке і досі залишається дискусійним для сучасної німецької історіографії, а також становлення антисіонізму, як державної політики НДР щодо Ізраїлю і проарабської політики комуністичного керівництва, яке стало наслідком ідеологічних установок «боротьби з імперіалістичним злом», яким для комуністичного керівництва НДР виступав Ізраїль.

Зроблено висновок, що в ідеологічному плані керівництво СЄПН спиралось на «асиміляційні» концепції Комуністичного Інтернаціоналу у вирішенні єврейського питання: євреї повинні були асимілюватися в комуністичному русі, незалежно від їхніх соціокультурних обставин, шляхом відмови від єврейської ідентичності. У рамках цього руху вони мали боротися за безкласове суспільство, в якому антисемітизм був би позбавлений будь-якого підґрунтя.

Укорінені в німецькому суспільстві з ХІХ ст. антисемітизм призвів до того, що ворожість до євреїв у НДР мала різні грані: по-перше, антисемітизм у державних органах; по-друге, витіснення з суспільної пам'яті єврейських жертв націонал-соціалізму; по-третє, підтримка антисемітських палестинських терористів органами державної безпеки; по-четверте, побутовий (латентний) антисемітизм. Каталізатором повсякденних проявів антисемітизму стало посилення антипольських і антирадянських настроїв, яке проектувалося на всіх біженців зі сходу і публічне обговорення питання про реституцію єврейської власності періоду «Третього райху».

Перетворення Ізраїлю на «знаряддя імперіалізму» в ідеологічній схемі СЄПН поєднувалося із запереченням провини за злочини націонал-соціалізму, оскільки «прописаний антифашизм» перекладав цю відповідальність на ФРН. Таким чином латентний антисемітизм переростав в державний антисіонізм, який почав проявлятися в пропаганді під час арабо-ізраїльської війни 1967 р.

Ключові слова: антисемітизм, антисіонізм, антифашизм, антиімперіалізм, Голокост, НДР, Ізраїль, націонал-соціалізм.

Вступ. Створена у жовтні 1949 р. в Радянській окупаційній зоні НДР з самого початку розглядалась її засновниками як антифашистська альтернатива, створеної у травні того ж року в західних окупаційних зонах ФРН. Фундаментальною засновницькою ідеологемою «іншої Німеччини» виступала соціалістична ідея безкласового суспільства, з відсутністю ксенофобії, буржуазного націоналізму і антисемітизму. Саме останнє стало предметом дискусій в німецькій історіографії після об'єднання Німеччини у 1990 р. Оскільки кількість євреїв, які вижили після Голокосту і залишилися в НДР, або ж тих, які повернулися з еміграції, була нечисельною, а історична політика правлячої СЄПН декларувала антифашизм як світоглядну парадигму, то в цілому становище єврейського населення було значно кращим, ніж в інших країнах соціалістичного Східного блоку. До того ж, НДР значно менше

зачепили антисемейські кампанії, спровоковані сталінськими політичними чистками початку 1950-х років. Але тому, що побутовий антисемейтизм не був остаточно ліквідований, а окремі утиски єврейської спільноти були присутні протягом всього періоду існування НДР, то серед дослідників ширилась формула про «антисемейтизм без євреїв». Водночас, більшість науковців майже однотайні в думці, що НДР була «антисемейською», оскільки не тільки виступала у фарватері антиізраїльської політики СРСР, але й проводила самостійну зовнішню політику щодо арабських країн, намагаючись підірвати монополію ФРН у представленні інтересів всіх німців колишнього нацистського Райху відповідно до західнонімецької «доктрини Гальштайна».

Історіографія. За авторитетним твердженням Г. Ульріха академічне дослідження антисемейтизму та Голокосту у ФРН розпочалося лише після відомої «дискусії істориків» 1986-1987 рр. і ґрунтувалося на накопиченій документальній базі судових процесів над воєнними злочинцями 1960-х років. Натомість «протягом десятиліть східнонімецькі історики інтерпретували Голокост не як результат вбивчої стратегії, мотивованої расизмом і зосередженої на євреях, а як результат іншої мети, яка лише опосередковано була спрямована на євреїв» [1, р. 29]. Як результат насамперед виділимо дві новітні узагальнюючі праці про історію антисемейтизму в Німеччині В. Бергманна, книга якого у популярному форматі вже витримала 6 видань [2], і фундаментальну книгу П. Лонгеріха, де історія антисемейтизму в Німеччині викладена з епохи Просвітництва [3]. Зрозуміло, що в цих узагальнюючих працях питання антисемейтизму і антисемейтизму в НДР розглядалися дещо фрагментарно. Після 1990 р. теми антисемейтизму та Голокосту під впливом інтернаціоналізації та відкриття архівів Східної Європи перетворились на окрему академічну дисципліну, в рамках якої виділилась і тема про антисемейтизм в НДР, яка навіть отримала і перше історіографічне опрацювання [4] та публікації раніше таємних документів [5]. Тривалий час антисемейтизм відігравав лише підпорядковану роль у публічних дебатах про НДР, а також в академічних дослідженнях режиму СЄПН. Нечисленні дискусії на цю тему переважно критикували державну ідеологію НДР, марксизм-ленінізм, впроваджуваний СРСР, і пов'язаний з ним, антисемейтизм. Оскільки історіографія теми про антисемейтизм і антисемейтизм в НДР потребує окремого історіографічного дослідження, то в рамках цієї статті виділимо лише дві протилежні історіографічні тенденції. Перша з них зосереджується на антисемейтизмі і антисемейтизмі правлячої СЄПН, замовчуванні злочинів Голокосту в історичній політиці НДР, висвітленні конкретних проявів антисемейтизму в повсякденному житті соціалістичної республіки на основі документів колишнього Міністерства державної безпеки (МДБ) тощо. Вона представлена фундаментальними дослідженнями Г. Вайбеля [6; 7], М. Кесслера [8], К. Гартевіг [9], Т. Гаурі [10], Г. Ляйде [11], А. Тіле [12; 13] та ін. Друга тенденція виступає проти надмірної критики проявів антисемейтизму в НДР,

підкреслює особливе становище євреїв в східнонімецькому суспільстві як жертв фашизму в антифашистській політиці країни, роль Голокосту в літературі і візуальному мистецтві, в публічному та суспільному дискурсі. Вона є найбільш помітною за межами академічної історіографії і представлена у публікаціях Г. Бергера [14], Д. Дан [15], К. Петцольд [16] та ін. Разом з тим, ключовою особливістю сучасної історіографічної парадигми як у вивченні Голокосту, так і антисемітизму та антисіонізму в НДР, є інтернаціоналізація цієї субдисципліни історії сучасності [17].

Завдання статті. У першу чергу необхідно визначити ідеологічні мотиви для появи антисемітизму попри декларований антифашизм керівництва НДР, а також вплив СРСР на антисемітські акції в ранній соціалістичній німецькій державі. По-друге, відзначити незаперечні факти утисків єврейських громадян та релігійних громад, а також прояви латентного антисемітизму протягом всього періоду існування НДР. По-третє, визначити антисіоністські тенденції у зовнішній політиці НДР, які проявлялися у ставленні до держави Ізраїль та підтримці антиізраїльської політики арабських країн.

Виклад основного матеріалу. Створення у Східній Німеччині Радянської окупаційної зони (РОЗ) було обнадійливе сприйняте багатьма комуністичними інтелектуалами, письменниками і митцями, зокрема єврейського походження, які змушені були емігрувати з країни в часи «Третього райху», та спонукало до їхнього повернення на батьківщину. Для багатьох з них це свідоме рішення ґрунтувалося на комуністичній ідеології, бажанні докласти зусиль для ідеологічного перевиховання населення і не допустити повторення злочинів націонал-соціалізму [18]. І дійсно, в перші повоєнні роки в умовах проведення доволі жорсткої «денацифікації» радянською військовою адміністрацією існував доволі крихкий консенсус між жертвами націонал-соціалізму і репатріантами. Навіть під час пам'ятних церемоній вони були об'єднані під визначенням «жертви фашизму» із спільним символом – «червоний трикутник», яким позначали політичних в'язнів у концентраційних таборах. Цим вони мали відрізнятись від «професійних злочинців» і «асоціальних елементів».

Однак з утворенням у 1949 р. НДР і встановленням влади СЄПН цей крихкий консенсус був зруйнований через питання репараційних виплат і реституції «арійської», тобто примусово експропрійованої, власності. При цьому на особливому характері антисемітських переслідувань наголошували євреї, які вижили, а керівництво СЄПН не бачило можливості для всеосяжних компенсацій, оскільки наголошувало на необхідності високих репараційних виплат СРСР, які не несли західні зони окупації та ФРН. Так, радянська військова адміністрація у своїх постановках № 124 і 126 визначила, що колишні єврейські компанії, в яких націонал-соціалістична держава мала особливий інтерес, підпадають під секвестр або конфіскацію як нацистські активи. Тому вони були виключені з процесу реституції [19, s. 160]. В НДР почала

домінувати дуже специфічна картина опору націонал-соціалізму, в якій лише комуністичні антифашисти відігравали головну роль. Вони отримали статус «борців проти фашизму», тоді як «переслідувані за расовою ознакою» (*rassisch Verfolgte*) відносились до другого сорту – просто «жертв фашизму» і «жертв нюрнберзьких законів». Комуністичні лідери НДР запропонували встановити для «жертв фашизму» високі пенсійні виплати і пільги лише для тих, хто після 1945 р. залишився лояльним комуністичному режиму. Водночас тих, хто виступав з критикою дій комуністичної влади, позбавили статусу «переслідуваних нацистським режимом» [20]. Фізик і письменник Г. Бергер, чия сім'я переїхала до НДР у 1957 р. через польський антисемітизм згадував: «Визнані переслідувані нацистського режиму (*VdN*) мали переваги над рештою населення, зокрема: особливе медичне обслуговування, спеціальні квоти на квартири та автомобілі або додаткову пенсію. До *VdN* належали ті, хто пережив Голокост, тобто всі євреї, а також переслідувані комуністи. Однак обов'язковою умовою надання пільг було позитивне ставлення до держави та її ідеології» [21, s. 116]. Наприклад, при середній пенсії у 377 східних марок у 1987 р. лояльні владі жертви Голокосту отримували від 1400 до 1700 марок і неафішовані пільги: стипендія для учня гімназії і студента вузу, регулярна спеціальна медична допомога, безкоштовний відпочинок у спеціальних санаторіях, позачергове надання житла, надання спеціального автомобільного обслуговування, позачергове встановлення телефону, захист від звільнення з роботи для єврейських працівників. Тому не випадково для цих категорій громадян та їхніх нащадків НДР «не була антисемітською державою» [14].

Сучасна дослідниця А. Тіле переконує, що антисемітизм в НДР підживлювався двома ідеологічними джерелами: «близькість до антисемітських моделей мислення, притаманних ідеології марксизму-ленінізму, насамперед у спотвореному аналізі фашизму і капіталізму та у пов'язаному з ними програмному антисіоністському антиімперіалізмі, що перепліталось з невіршеним, придушеним і тому стійким антисемітським обуренням постнацистського німецького суспільства» [12, s. 48]. Єврейське життя в НДР і відносини з правлячою СЕПН не характеризувалися відкритим антисемітизмом і репресіями, як це було характерно для багатьох соціалістичних країн Східної Європи. Поряд з ортодоксальними (сіоністськими) євреями, які відчували свою приналежність до єврейських громад, значна частина асимільованих євреїв вважали себе соціалістами і комуністами, або ж заперечували власне єврейське походження [22]. Останні перебували під впливом марксистсько-ленінської антиімперіалістичної концепції, яку сповідувала Комуністична партія Німеччини (КПН) ще з 1920-х рр. і поширюваної з СРСР у 1940-1950-х рр., за якою сіонізм ототожнювався з американським імперіалізмом, який служить виключно інтересам «єврейських капіталістів» [23, s. 455-457]. Водночас, «східнонімецький антисіонізм був тісно пов'язаний зі ставленням НДР до нацистського минулого Німеччини і навпаки: державна інтерпретація і

протистояння “фашизму”, як називали націонал-соціалізм у НДР, не лише легітимізували широке соціальне виправдання і захист від провини, але й сприяли розпалюванню антисемітського обурення». Легітимізація «антифашизму» як державницької ідеологеми та інтерпретаційної моделі для історіографії унеможливило і дискурсивний аналіз історичного, націонал-соціалістичного і сучасних форм та проявів антисемітизму [24; 25]. Водночас, така форма історичної політики «пропонувала громадянам НДР звільнення від провини за умови, якщо вони продемонструють свою лояльність до нової системи “шляхом старанної адаптації”... Але такий комфортний підхід до роботи з минулим зіткнувся з реаліями суспільства НДР, яке значною мірою складалося з попутників нацистської диктатури і в якому, добре приховано або навіть мовчазно терпимо, знайшли своє місце набагато більше особисто звинувачених і навіть підозрюваних у тяжких злочинах прихильників гітлерівського режиму» [11, s. 21-22; 21, s. 115].

Багато в чому це ґрунтувалося на характерному в цілому для всієї Німеччини повоєнного періоду своєрідного психологічного бар'єру, який сучасники масових злочинів націонал-соціалізму створили для себе у питанні про власну провину. Так, наприклад, після звільнення американською армією концентраційного табору Бухенвальд поблизу Веймара (Тюрінгія) 1 тис. місцевих мешканців, яких привезли до табору, де було знищено понад 56 тис. людей, майже одногolosно заявляли – «Ми нічого про це не знали». Хоча звіти нацистських таємних служб про настрої населення свідчать про те, що знання про масові злочини були більш поширеними, ніж стверджувало населення після 1945 р. [26]. Поза сумнівом і те, що німецьке населення було свідком, а часто і учасником, вбивства близько 250 000 в'язнів під час т. зв. «маршів смерті» в останні місяці війни, коли нацисти переміщували їх із 24 концтаборів і понад 740 таборів-супутників вглиб Рейху і на південь [27]. Укорінений в німецькому суспільстві з ХІХ ст. антисемітизм призвів до того, що ворожість до євреїв у НДР мала різні грані: по-перше, антисемітизм у державних органах; по-друге, витіснення з суспільної пам'яті єврейських жертв націонал-соціалізму; по-третє, підтримка антисемітських палестинських терористів органами державної безпеки; по-четверте, побутовий (латентний) антисемітизм [28].

Знищення 6 млн. євреїв фактично зруйнувало важливу частину європейської культури і після 1945 р. існували лише залишки єврейського життя зокрема в Німеччині. Наприкінці війни в Німеччині налічувалося від 50 000 до 70 000 осіб, які пережили Голокост, зокрема близько 15 000 німецьких євреїв. Вони були звільнені з концентраційних таборів, або вижили, переховуючись від нацистів. Крім того, було близько 33 000 євреїв з німецькомовних країн, які повернулися з вигнання. Більшість були східноєвропейськими, переважно польськими євреями. Окрім тих, хто вижив у концтаборах, у західних окупаційних зонах зростала кількість єврейських біженців, які втекли з Польщі після погрому в Кельцах 4 липня 1946 р. Єврейські біженці також прибували до

окупованої Німеччини з Угорщини, Румунії та Чехословаччини. У 1947 р. там перебувало загалом близько 250 000 єврейських депортованих осіб. Однак для більшості східноєвропейських євреїв життя в Німеччині було немислимим. Незабаром вони переїхали до Палестини, деякі з них — до США. Еміграція прискорила зі створенням держави Ізраїль. На території РОЗ/НДР до Голокосту проживало близько 85 000 осіб єврейського походження. Після 1945 р. залишилося лише кілька сотень євреїв, які або вижили у фашистських таборах, або повернулися до Німеччини з еміграції. Окрім євреїв, організованих у громади, існувала велика кількість людей без релігійних зв'язків, які вважали себе соціалістами, комуністами чи антифашистами. З огляду на кілька сотень офіційно зареєстрованих євреїв, які залишилися в країні, в кінцевому підсумку єврейського населення практично не залишилося [29; 30].

Німецькі комуністи на чолі з В. Ульбріхтом, які повернулися з московської еміграції, повністю дотримувалися ідеологічних установок, які ґрунтувалися на «асиміляційній» концепції Комуністичного Інтернаціоналу у вирішенні єврейського питання: євреї повинні були асимілюватися в комуністичному русі, незалежно від їхніх соціокультурних обставин, шляхом відмови від єврейської ідентичності (незалежно від того, як вона була задумана). У рамках цього руху вони мали боротися за безкласове суспільство, в якому антисемітизм був би позбавлений будь-якого підґрунтя. Звільнення ж від гітлерівського режиму Червоною Армією фактично підтверджував правильність такого підходу для багатьох німецьких комуністів. При цьому трагедія єврейського народу і Голокост не розглядалося окремо від «жертв» самого німецького народу, яке водночас і вирішувало питання про «німецьку вину». Так, у зверненні ЦК КПН від 11 червня 1945 р. ставилося питання про вину і називалися «безсовісні авантюристи і злочинці»: «Це Гітлер і Герінг, Гімmlер і Геббельс, активні прихильники і помічники нацистської партії. Вони є носіями реакційного мілітаризму, Кейтель, Йодль і їм подібні. Вони були імперіалістичними клієнтами нацистської партії, володарями великих банків і корпорацій, Круппа і Рьохлінга, Поенсгена і Сіменса». Водночас, там же був сформульований і головний наратив КПН (і пізніше – ССПН): мільйони німців стали жертвами «отрути тваринної расової доктрини» і «що широкі верстви населення втратили елементарне почуття порядності і справедливості і пішли за Гітлером, коли він пообіцяв їм добре накритий обідній і вечірній стіл за рахунок інших народів шляхом війни і пограбування» [12, s. 31, 33-34].

Однак прояви «латентного» антисемітизму у всіх окупаційних зонах Німеччини не припинялися. «Опитування в західних зонах між 1946 і 1950 роками показали, що третина німецького населення була налаштована виключно антисемітські, а ще третина – умовно антисемітські. Також надходили повідомлення про масові повсякденні прояви антисемітизму в Радянській зоні окупації, коли єврейські кладовища раз по раз зазнавали актів вандалізму. Однак з 1949 р. ССПН придушувала будь-які новини про існуючий

антисемітизм у НДР» [31]. І якщо у західних окупаційних зонах вони були викликані появою великої кількості східноєвропейських євреїв, які очікували там на міграцію до Палестини і США, то у РОЗ/НДР (в Берліні, Хемніці, Цвікау, Оранієнбурзі поблизу концентраційного табору Заксенгаузен тощо) їхнім каталізатором стало посилення антипольських і антирадянських настроїв, яке проектувалося на всіх біженців зі сходу і публічне обговорення питання про реституцію.

Найбільш послідовну позицію у питанні відшкодування майна єврейським жертвам націонал-соціалізму займав П. Меркер (1894-1969), колишній член Політбюро КПН, а з 1946 р. – член ЦК СЄПН. На відміну від своїх однопартійців він провів роки Другої світової війни в еміграції в Мексиці, куди він потрапив у 1942 р. після двох років в таборі для інтернованих на півдні Франції. Меркер не був євреєм, але знав про гітлерівську расову теорію і, на відміну від німецьких комуністів в Москві, поставив переслідування євреїв у центр свого аналізу в статті «Гітлерівський антисемітизм і ми» в комуністичній емігрантській газеті «Вільна Німеччина». Після повернення у 1946 р. до Східного Берліну Меркер очолював Німецьке управління праці та соціального забезпечення і спільно із своїми однодумцями по мексиканській еміграції розгорнув кампанію з фінансової компенсації єврейським жертвам націонал-соціалізму і практичну допомогу колишнім в'язням концентраційних таборів. У 1948 р. він публічно висловив підтримку Ізраїлю, виступаючи за більш тісні зв'язки між ним та СРСР і «країнами народної демократії» у Східній Європі. Такі політичні погляди вже не відповідали політиці СРСР, який змінив свій підхід до Ізраїлю від підтримки до визнання його частиною ворожого імперіалістичного табору, а всередині власної країни і країн-сателітів розгорнув боротьбу з «сіонізмом» та «космополітизмом». Всі, хто так чи інакше підтримували євреїв, підозрювалися як «західні агенти». Центральна партійна контрольна комісія (ЗРКК) СЄПН отримала завдання очистити партію від «шпигунів і саботажників» і на основі доносу про зв'язки Меркера з подвійним шпигуном Ноелем Філдом виключила його з партії у 1950 р. [5, s. 636-638; 32].

Але це був лише початок хвилі боротьби з «антисемітизмом» та «космополітизмом» у східноєвропейських країнах – сателітах СРСР, – ініційований з Москви [33]. Після процесу над Р. Сланським у Празі у 1952 р., після якого він і 13 євреїв-комуністів були страчені, ЦК СЄПН у грудні цього ж року опублікував декларацію «Уроки судового процесу проти змовницького центру Сланського». Ідеологічна спрямованість репресій проти євреїв-комуністів була визначена наступним чином: «Під єврейським націоналістичним прапором, маскуючись під сіоністські організації та дипломатів американського васального уряду Ізраїлю, ці американські агенти займаються своїм ремеслом. З “плану Моргентау-Ачесона”, розкритого на празькому процесі, видно, що американський імперіалізм організовує і здійснює свою шпигунську і диверсійну діяльність через державу Ізраїль за

допомогою сіоністських організацій в народно-демократичних країнах ...» [8, s. 153]. При цьому ідеологи СЄПН наповнили боротьбу з «антисемітизмом» через відродження стереотипу «зрадливого» і «деструктивного» єврея своєрідним «німецьким духом», прив'язавши до нього реституційні виплати «арійської» власності і питання про компенсацій [10, s. 34-35]. У мексиканській еміграції Меркер захищав «інтереси сіоністських капіталістів-монополістів», був «підданим американської фінансової олігархії [...], який вимагав компенсації за єврейські активи лише для того, щоб уможливити проникнення американського фінансового капіталу до Німеччини. Це справжня причина його сіонізму». Вимога Меркера про компенсацію стосувалася «перш за все [...] багатих єврейських так званих економічних емігрантів». Ув'язнення Меркера тривало з грудня 1952 р. по січень 1956 р. під час якого його допитували слідчі НКВС і східнонімецького МДБ, намагаючись в'янути його членство в міжнародних «єврейсько-сіоністських організаціях» і відшукати докази антикомуністичної змови на чолі з євреями, що нібито було викрито під час судового процесу над Сланським у Празі. Водночас, від відкритого судового процесу керівництво СЄПН відмовилось, що, очевидно, погано вписувалось в ідеологічні наративи з огляду на роль німців в нещодавньому Голокості, а замість цього на таємному судовому процесі у березні 1955 р. він був засуджений до 8 років ув'язнення. Після згорання в СРСР кампанії боротьби з «антисемітизмом» і смерті у 1953 р. Й. Сталіна таке «м'яке» покарання було скоріше також наслідком інерції державного механізму, оскільки вже в січні 1956 р. Меркер був звільнений з в'язниці, судовий вирок переглянули, відкинувши всі звинувачення у шпигунстві і повністю реабілітували. Хоча його політична кар'єра на цьому була завершена [5, s. 640-641].

Показові судові процеси, проведені в інших комуністичних країнах у 1949-1952 рр., з їхніми відвертими антисемітськими тенденціями та «антикосмополітичними», а пізніше «антисіоністськими» кампаніями, а також поведінка таємної поліції, стали достатньою загрозою, щоб змусити близько третини і без того дуже невеликих єврейських громад втекти до Західного Берліна та Західної Німеччини, побоюючись нових переслідувань та репресій. Безпосереднім наслідком боротьби СЄПН з «антисемітизмом» і судового процесу над Меркером стало те, що на початку 1953 р. близько 550 єврейських громадян НДР (серед них були лідери громад Галле, Дрездена, Ерфурта, Ляйпціга) під тиском каральних органів втекло до Західного Берліну. Організатором цієї акції став Ю. Майер – президент Асоціації єврейських громад, комуніст і член СЄПН. Після допиту в Центральній комісії партійного контролю, де йому запропонували скласти списки єврейських громадян, які отримували продуктову допомогу від міжнародних єврейських організацій, він зрозумів, що арешти неминучі й закликав східнонімецьких євреїв до втечі – гарно організованої операції з кодовими словами «Бабуся помирає» [28; 33, s. 19-20]. За твердженням Г. Вайбеля, одним із результатів антисемітських

«чисток», проведених МДБ у 1952-1953 рр., стало виявлення 912 єврейських домогосподарств і ще 1 098 сімей, голова яких був «зі змішаного шлюбу» [6, s. 52; 11, s. 26]. Єврейські громади, де-факто ліквідовані як незалежні організації з власною політичною основою, вели лише тіньове існування до кінця існування НДР. Внаслідок партійних «чисток», проведених у 1950-х рр. значна кількість німецьких євреїв-комуністів, журналістів та інтелектуалів була виключена з партії, життя єврейських громад занепало, а ті, хто залишився (близько 3000) мали лише погодитися на «асиміляцію», відмовившись від релігійно-національного самовизначення. Саме це і спонукало Г. Вайбеля заявити про те, що в НДР існував «антисемітизм без євреїв».

Тим нечисленним членам єврейських громад (до 600), які залишились, НДР забезпечила єврейським громадам фінансову основу для існування, а також фінансувала реконструкцію та утримання синагог, молитовних кімнат і близько 130 єврейських кладовищ [30, s. 12; 34, s. 68]. При цьому «латентний антисемітизм» не тільки не зник, але й процвітав у численних випадках антисемітських публічних проявів на повсякденному рівні. Сучасний німецький історик І.-С. Ковальчук стверджує: «Антисемітизм, расизм і націоналізм процвітали в НДР – офіційно засуджувані, навіть оголошені неіснуючими, вони були присутні завжди і всюди... До початку 1970-х років про Голокост навіть не згадували у шкільних підручниках... У НДР антисемітизму офіційно не існувало, внаслідок чого про нього не можна було і не дозволялося говорити. Він просто продовжував існувати» [35, s. 79, 83-84]. Наприклад, у липні 1961 р. Міністерство внутрішніх справ (МВС) подало до Політбюро СЄПН інформацію про 595 випадків антисемітських підбурювань і 2 977 неофашистських інцидентів за 1960 р. При цьому антисемітські та неофашистські виступи у 1968 р. були віднесені до «інших правопорушень масового характеру» і у ЗМІ вони підпадали під категорію «хуліганство» [6, s. 88-90].

Антисемітизм у НДР був тісно пов'язаний із антисіонізмом. 5-те видання «*Taschenlexikon*» 1965 р. дало визначення цих двох понять для громадян НДР в чітких ідеологічних формулюваннях. І якщо «антисемітизм» визначався як вороже ставлення до євреїв, що призвело «крайнього расового шовінізму і запланованого винищення євреїв під час гітлерівського фашизму» і, зрозуміло, «завжди служив для відволікання мас від провини експлуататорських класів за соціальні і політичні невдоволення і часто був приводом для придушення прогресивних рухів», то «антисіонізм» лаконічно описувався як «реакційний, націоналістичний рух єврейської буржуазії, що виник наприкінці ХІХ ст. і вимагав створення єврейської національної держави (Ізраїлю) в Палестині в тісному зв'язку з британським і американським імперіалізмом. Сіонізм заперечує класову боротьбу» [36; 37]. Однак, на момент створення держави Ізраїль у 1948 р. оцінки керівництва СЄПН були іншими, виходили за межі асиміляційної ідеології Комінтерну і ґрунтувалися на проізраїльській позиції

СРСР. Воно розглядалося як результат боротьби за визволення єврейського народу і результат їхнього вікового прагнення для створення власної держави.

Дослідниця А. Тімм переконує, що політика НДР щодо Ізраїлю і пов'язаний з ним антисіонізм загалом співпадали з політикою інших соціалістичних країн Східної Європи, які спільно з авангардною роллю СРСР, змінили своє ставлення до єврейської держави після їхньої підтримки США в Корейській війні (1950-1953 рр.) [38, s. 46]. Не поліпшило ставлення до Ізраїлю і нота його уряду про виплату репарацій єврейським жертвам націонал-соціалізму, в яку включили і НДР. Принципова відмова від вимог Всесвітнього єврейського конгресу про матеріальну компенсацію до кінця існування НДР заважало встановленню відносин з Ізраїлем. В арабо-ізраїльському конфлікті на Близькому Сході керівництво НДР спочатку зайняло доволі невизначену позицію, що було пов'язано з неприйняттями в Сирії та Єгипті комунізму та відмови від дипломатичного визнання НДР, а з іншого боку – проголошували про «законну боротьбу палестинського народу за свої права» [39, s. 34]. Під час Суецької кризи 1956 р. Голова ради міністрів НДР О. Гротеволь представив у Народній палаті заяву з інтерпретацією кризи як порушення миру в регіоні: «Ізраїль, підтримуваний США, роками служив міжнародному монополістичному капіталу як агресивна військова база і постійне джерело заворушень на Близькому Сході. Західні кола оснастили ізраїльську армію найсучаснішим озброєнням. Сьогодні весь світ бачить чому» [36].

Перетворення Ізраїлю на «зряддя імперіалізму» в ідеологічній схемі СЄПН поєднувалося із запереченням провини за злочини націонал-соціалізму, оскільки «прописаний антифашизм» перекладав цю відповідальність на ФРН. Таким чином латентний антисемітизм переростав в державний антисіонізм, який почав проявлятися в пропаганді під час арабо-ізраїльської війни 1967 р. «Ізраїль зображувався як свідомий винуватець війни на знищення був висунутий стереотип, що заснування держави і, перш за все, Шестиденна війна перетворили євреїв-жертв Голокосту на винуватців у Ізраїлі. ЗМІ НДР культивували його за допомогою гасел, згідно з якими євреї на окупованій території поводитися з палестинцями так само, як колись нацисти з ними» [40]. Починаючи з 1967 р. відділ агітації і пропаганди ЦК СЄПН наполягав на тому, щоб ізраїльські військові операції описувалися в пресі НДР таким чином, щоб їх можна було порівняти або прирівняти до нацистського вторгнення в Радянський Союз. Відтоді партійна преса дотримувалася простої схеми: Ізраїль – агресор, арабські країни – жертви. Наприклад, політична передача телебачення НДР «Чорний канал» намагався провести порівняння з нацистами та поміняти місцями ролі злочинця та жертви: Ізраїль сам відповідальний за Голокост, він сам розділяв людей на недолудей та панівні раси, він сам намагався «ліквідувати палестинську проблему сіоністським способом: через «остаточне рішення». До 1989 р. НДР уклала угоду з палестинськими терористичними організаціями, надаючи їм зброю і матеріальну підтримку.

Наприкінці 1973 р. до Сирії були поставлені 12 літаків-перехоплювачів МіГ-21, 62 середні танки Т-54 з боєприпасами, 300 протитанкових рушниць РПГ-7, 74 500 гранат і 30 000 протитанкових мін. У 1982 р. НДР постачала зброю Організації визволення Палестини (ОВП). Зв'язки між вищим політичним керівництвом СЄПН і Ясіром Арафатом та іншими представниками ОВП існували з 1960-х рр. і постійно розширювалися Е.Гонеккером з 1970-х рр., і були досягнуті домовленості, які передбачали великі поставки зброї. Водночас, з метою вийти за межі країн Варшавського договору і подолання «доктрини Гальштайна», керівництво СЄПН встановило дипломатичні відносини з арабськими країнами – Сирією, Іраном та Єгиптом [6, s. 92; 12, s. 58-59; 41, 42]. Поступові зміни почалися лише з середини 1980-х рр., коли Е.Гонеккер намагався залучити кредити від США для подолання економічної кризи, проти чого виступили впливові американські єврейські організації. У Східному Берліні відновили єврейську синагогу і більше уваги приділяли занедбаним до цього єврейським кладовищам; на міжнародному рівні відбулися декілька зустрічей з ізраїльськими представниками і розпочалися культурні контакти. 12 квітня 1990 р. парламентарі НДР прийняли спільну декларацію, в якій визнали свою спільну відповідальність за приниження, вигнання і вбивства єврейських жінок, чоловіків і дітей і попросили пробачення у євреїв світу, а народ Ізраїлю – за лицемірство і ворожість НДР до держави Ізраїль, а також за переслідування і приниження єврейських співгромадян після 1945 року.

Висновки. В сучасній німецькій історіографії намітилось дві тенденції у висвітленні проблеми антисемітизму і антисіонізму в НДР. Перша з них дотримується усталених західнонімецьких наративів, які активно почали розвиватися з кінця 1980-х рр. у зв'язку з початком досліджень німецьких злочинів Голокосту та інтернаціоналізації цієї дослідницької сфери. Як і у випадку з дослідженням диктатури СЄПН зусилля спрямовані на ідеологічну сферу правлячої партії і наявні в ній антисемітські тенденції, прояви антисемітизму та антисіонізму на державному рівні і в повсякденному житті. Друга тенденція, яка підкреслює відсутність антисемітизму в НДР порівняно з іншими східноєвропейськими країнами, є скоріше реакцією на домінування західнонімецьких наративів, які підкреслюють негативні сторони «держави робітників і селян», в цілому в німецькій історіографії історії сучасності.

В ідеологічному плані керівництво СЄПН спиралось на «асиміляційній» концепції Комуністичного Інтернаціоналу у вирішенні єврейського питання: євреї повинні були асимілюватися в комуністичному русі, незалежно від їхніх соціокультурних обставин, шляхом відмови від єврейської ідентичності. У рамках цього руху вони мали боротися за безкласове суспільство, в якому антисемітизм був би позбавлений будь-якого підґрунтя.

Укорінений в німецькому суспільстві з ХІХ ст. антисемітизм призвів до того, що ворожість до євреїв у НДР мала різні грані: по-перше, антисемітизм у державних органах; по-друге, витіснення з суспільної пам'яті єврейських жертв

націонал-соціалізму; по-третє, підтримка антисемітських палестинських терористів органами державної безпеки; по-четверте, побутовий (латентний) антисемітизм. Каталізатором повсякденних проявів антисемітизму стало посилення антипольських і антирадянських настроїв, яке проектувалося на всіх біженців зі сходу і публічне обговорення питання про реституцію єврейської власності періоду «Третього райху».

Перетворення Ізраїлю на «збраряддя імперіалізму» в ідеологічній схемі СЄПН поєднувалося із запереченням провини за злочини націонал-соціалізму, оскільки «прописаний антифашизм» перекладав цю відповідальність на ФРН. Таким чином латентний антисемітизм переростав в державний антисіонізм, який почав проявлятися в пропаганді під час арабо-ізраїльської війни 1967 р.

Список використаних джерел та літератури

1. Ulrich H. Holocaust Research in Germany. The History and Prospects of a Difficult Discipline. *Thomas Schlemmer and Alan E. Steinweis (Ed.) Holocaust and Memory in Europe*. Berlin, Boston, 2016. P. 17-48.
2. Bergmann W. Geschichte der Antisemitismus. München, 2020. 145 s.
3. Longerich P. Antisemitismus: Eine deutsche Geschichte. Von Aufklärung bis heute. München, 2021. 631 s.
4. Monteath P. The German Democratic Republic and the Jews. *German History*. 2004. Vol. 22. № 3. P. 448-468.
5. Herf J. Antisemitismus in der SED. Geheime Dokumente zum Fall Paul Merker aus SED- und MfS-Archiven. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*. Jahrgang 42. (1994). Heft 4. S. 635-667.
6. Waibel H. Der gescheiterte Anti-Faschismus der SED. Rassismus in der DDR. Frankfurt am Main, 2014. 293 s.
7. Waibel H. Die braune Saat. Antisemitismus und Neonazismus in der DDR. Stuttgart, 2017. 380 s.
8. Kessler M. Die SED und die Juden – zwischen Repression und Toleranz: politische Entwicklungen bis 1967. Berlin, 1995. 221 s.
9. Hartewig K. Zurückgekehrt. Die Geschichte der jüdischen Kommunisten in der DDR. Köln-Weimar-Wien, 2000. 646 s.
10. Haury T. Antisemitismus von Links. Facetten der Judenfeindschaft. Berlin, 2019. 75 s.
11. Leide H. Auschwitz und Staatssicherheit. Strafverfolgung, Propaganda und Geheimhaltung in der DDR. Berlin, 2021. 358 s.
12. Thiele A. Zweierlei Kontinuitäten. Antisemitismus in der DDR. *Wissen schafft Demokratie 7. Schriftenreihe des Instituts für Demokratie und Zivilgesellschaft*. 2020. S. 48–61.
13. Thiele A. Jüdische Dissidenz in der DDR. Der Kampf um Erinnerung und gegen Antisemitismus. *Bundeszentrale für politische Bildung/ Redaktion Aus Politik und Zeitgeschichte (APuZ) (Hrsg.). Jüdisches Leben in Deutschland (APuZ-EditionSchriftenreihe. Band 10799)*. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 2022. S. 118–128.
14. Berger G. «Wardie DDR antisemitisch?» *Deutschland Archiv*. 18.3.2021. URL: www.bpb.de/328430
15. Dahn D. Holocaust in der DDR angeblich verschwiegen. (2019). URL: <https://www.rosalux.de/publikation/id/41078/holocaust-in-der-ddr-angeblich-verschwiegen>
16. Pätzold K. Diktat des Vergessens. Es sollte um Erinnerungen, nicht um Erinnerungsmythen gehen. *Der Freitag*. 22.06.2007. URL: <https://www.freitag.de/autoren/kurt-paetzold/diktat-des-vergessens>
17. Wirsching A. Ist der Tod kein Meister aus Deutschland mehr? *Die Zeit*. №19. 5 Mai 2022. URL: <https://www.zeit.de/2022/19/holocaust-nationalsozialismus-krieg-ukraine>

18. Koch A. Exile Dreams: Antifascist Jews, Antisemitism and the 'Other Germany'. *Fascism*. 9. (2020). P. 221-243.
19. Kessler M. Antisemitismus in der SED 1952/53. Verdrängung der Geschichte bis ans Ende. *UTOPIE kreativ*. H. 85/86 (November/Dezember), 1997. S. 158-167.
20. Walther A. Keine Erinnerung, nirgends? Die Shoah und die DDR. *Deutschland Archiv*. 06.08.2019. URL: <https://www.bpb.de/themen/deutschlandarchiv/293937/keine-erinnerung-nirgends/>
21. Lehmann T. «Die Wahrheiten lauern im Unterschwelligen». *Spiegel Geschichte*. 3/2021. S. 114-116.
22. Hartewig K. Zurückgekehrt. Die Geschichte der jüdischen Kommunisten in der DDR. Böhlau Verlag: Köln-Weimar-Wien, 2000. 646 s.
23. Ullrich P. Nationaler Kommunismus nach Auschwitz – die DDR und die Jüdinnen und Juden. Ein Bilanzierungsversuch. *UTOPIE kreativ*. H. 199 (Mai 2007). S. 455-467.
24. Lapp B. The Conflicted Identities of Helmut Eschwege: Communist, Jew, and Historian of the Holocaust in the German Democratic Republic. *Stach Stephan, et al. Growing in the Shadow of Antifascism: Remembering the Holocaust in State-Socialist Eastern Europe*. Central European University Press, 2022. P. 63-85.
25. Classen Ch. Faschismus und Antifaschismus. Die national-sozialistische Vergangenheit im ostdeutschen Hörfunk (1945-1953). BöhlauVerlag: Köln, Weimar, Wien, 2004. 384 s.
26. Jansen Th. “Das haben wir nicht gewusst”. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. 16.04.2020. URL: <https://www.faz.net/aktuell/politik/geschichte/was-konnten-die-deutschen-1945-vom-holocaust-wissen-16726584.html>
27. Bayerns dunkelstes Kapitel. *Süddeutsche Zeitung*. 29 April 2025. URL: <https://www.sueddeutsche.de/projekte/artikel/bayern/bayern-todesmarsch-kz-dachau-wolanski-nammering-konzentrationslager-e361227/#FlossenbuergPoesingWetterfeld>
28. Kellerhoff S. F. Antisemitismus in der DDR. *Bundesstiftung Aufarbeitung*. 2025. URL: <https://www.bundesstiftung-aufarbeitung.de/de/recherche/dossiers/fakten-meinung-mythen-die-ddr-als-projektionsflaeche/antisemitismus>
29. Brenner M. Die jüdische Gemeinschaft in Deutschland nach 1945. *Aus Politik und Zeitgeschichte*. 50/2007. S. 10-17.
30. Ganzenmüller J. Jüdisches Leben in Deutschland und Europa nach der Shoah in erfahrungsgeschichtlicher und transnationaler Perspektive. Jörg Ganzenmüller (Hrsg.). *Jüdisches Leben in Deutschland und Europa nach der Shoah. Neubeginn – Konsolidierung – Ausgrenzung*. Köln, 2020. S. 9-20.
31. Hauri T. Antisemitismus in der DDR. *Bundeszentrale für Politische Bildung*. 28.11. 2006. URL: <https://www.bpb.de/themen/antisemitismus/dossier-antisemitismus/37957/antisemitismus-in-der-ddr/>
32. Kessler M. Zwischen Repression und Toleranz. Die SED-Politik und die Juden (1949-1967). Jürgen Kocka (Hrsg.). *Historische DDR-Forschung. Aufsätze und Studien*. Berlin, 1993. S. 105-128.
33. Leo A. Die «Verschwörung der Weißen Kittel». Antisemitismus in der Sowjet union und in Osteuropa. JanFoitzik (Hrsg.). *Das Jahr 1953. Ereignisse und Auswirkungen*. Potsdam, 2004. S. 9-22.
34. Wroblewsky von V. Juden und die DDR –eine unheimliche Liebe ... *Antisemitismus und Fremdenfeindlichkeit: Herausforderung für die Demokratie; eine Tagung der Friedrich-Ebert-Stiftung am 23. und 24. November 1994 in Berlin/Forschungsinstitut der Friedrich-Ebert-Stiftung*. Abt. Arbeits- und Sozialforschung. Bonn, 1995. 126 s.
35. Kowalczuk I-S. Freiheitsschock. Eine andere Geschichte Ostdeutschlands von 1989 bis heute. München, 2024. 240 s.

36. Benz W. Das Israelbild der DDR und dessen Folgen. *Deutschland Archiv*. 18.04.2017. URL: <https://www.bpb.de/themen/deutschlandarchiv/246359/das-israelbild-der-ddr-und-dessen-folgen/#footnote-target-2>
37. Timm A. Ideology and *Realpolitik*: East German Attitudes towards Zionism and Israel. *Journal of Israeli History*. 2006. 25(1). P. 203–222.
38. Timm A. DDR-Israel: Anatomie eines gestörten Verhältnisses. *Aus Politik und Zeitgeschichte*. 1993. Bd. 4. S. 46-54.
39. Maeke L. DDR und PLO. Die Palästinalpolitik des SED-Staates. Berlin/Boston, 2017. 549 s.
40. Benz W. Antizionismus: Das Feindbild Israel als Erbe der DDR. *Tagesspiegel*. 23.02.2019. URL: <https://www.tagesspiegel.de/wissen/das-feindbild-israel-als-erbe-der-ddr-4038961.html>
41. Weiß K. Antisemitismus und Israelfeindschaft in der DDR. *Die Politische Meinung*. № 442, September, 2006. S. 5-9.
42. Escher C. Israel im Schwarzen Kanal. *Deutschland Archiv*. 29.01.2019. URL: <https://www.bpb.de/themen/deutschlandarchiv/284384/israel-im-schwarzen-kanal/>

References

1. Ulrich, H. (2016). Holocaust Research in Germany. The History and Prospects of a Difficult Discipline. *Thomas Schlemmer and Alan E. Steinweis (Ed.) Holocaust and Memory in Europe*. Berlin, Boston, pp. 17-48. [In English].
2. Bergmann, W. (2020). *Geschichte der Antisemitismus*. München. [In German].
3. Longenrich, P. (2021). *Antisemitismus: Eine deutsche Geschichte. Von Aufklärung bis heute*. München. [In German].
4. Monteath, P. (2004). The German Democratic Republic and the Jews. *German History*, Vol. 22, 3, pp. 448-468. [In English].
5. Herf, J. (1994). Antisemitismus in der SED. Geheime Dokumente zum Fall Paul Merker aus SED- und MfS-Archiven. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, Jahrgang 42, Heft 4, ss. 635-667. [In German].
6. Waibel, H. (2014). *Der gescheiterte Anti-Faschismus der SED. Rassismus in der DDR*. Frankfurt am Main. [In German].
7. Waibel, H. (2017). *Die braune Saat. Antisemitismus und Neonazismus in der DDR*. Stuttgart. [In German].
8. Kessler, M. (1995). *Die SED und die Juden – zwischen Repression und Toleranz: politische Entwicklungen bis 1967*. Berlin. [In German].
9. Hartewig, K. (2000). *Zurückgekehrt. Die Geschichte der jüdischen Kommunisten in der DDR*. Köln-Weimar-Wien. [In German].
10. Haury, T. (2019). *Antisemitismus von Links. Facetten der Judenfeindschaft*. Berlin. [In German].
11. Leide, H. (2021). *Auschwitz und Staatssicherheit. Strafverfolgung, Propaganda und Geheimhaltung in der DDR*. Berlin. [In German].
12. Thiele, A. (2020). Zweierlei Kontinuitäten. Antisemitismus in der DDR. *Wissen schafft Demokratie 7. Schriftenreihe des Instituts für Demokratie und Zivilgesellschaft*, ss. 48–61. [In German].
13. Thiele, A. (2022). Jüdische Dissidenz in der DDR. Der Kampf um Erinnerung und gegen Antisemitismus. *Bundeszentrale für politische Bildung/ Redaktion Aus Politik und Zeitgeschichte (APuZ) (Hrsg.). Jüdisches Leben in Deutschland (APuZ-EditionSchriftenreihe. Band 10799)*. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, ss. 118–128. [In German].
14. Berger, G. (2021.18.03). «Wardie DDR antisemitisch?» *Deutschland Archiv*. [Online]. Available from: www.bpb.de/328430 [In German].
15. Dahn, D. (2019). Holocaust in der DDR angeblich verschwiegen. [Online]. Available from: <https://www.rosalux.de/publikation/id/41078/holocaust-in-der-ddr-angeblich-verschwiegen> [In German].

16. Pätzold, K. (2007.22.06). Diktat des Vergessens. Es sollte um Erinnerungen, nicht um Erinnerungsmythen gehen. *Der Freitag*. [Online]. Available from: <https://www.freitag.de/autoren/kurt-paetzold/diktat-des-vergessens> [In German].
17. Wirsching, A. (2022, 5 Mai). Ist der Tod kein Meister aus Deutschland mehr? *Die Zeit*, 19. [Online]. Available from: <https://www.zeit.de/2022/19/holocaust-nationalsozialismus-krieg-ukraine> [In German].
18. Koch, A. (2020). Exile Dreams: Antifascist Jews, Antisemitism and the ‘Other Germany’. *Fascism*, 9, pp. 221-243. [In English].
19. Kessler, M. (1997). Antisemitismus in der SED 1952/53. Verdrängung der Geschichte bis ans Ende. *UTOPIE kreativ*, H. 85/86, (November/Dezember), ss. 158-167. [In German].
20. Walther, A. (2019.06.08.). Keine Erinnerung, nirgends? Die Shoah und die DDR. *Deutschland Archiv*. [Online]. Available from: <https://www.bpb.de/themen/deutschlandarchiv/293937/keine-erinnerung-nirgends/> [In German].
21. Lehmann, T. (2021). «Die Wahrheiten lauern im Unterschwelligen». *Spiegel Geschichte*, 3, ss. 114-116. [In German].
22. Hartewig, K. (2000). *Zurückgekehrt. Die Geschichte der jüdischen Kommunisten in der DDR*. Böhlau Verlag: Köln-Weimar-Wien. [In German].
23. Ullrich, P. (2007, Mai). Nationaler Kommunismus nach Auschwitz – die DDR und die Jüdinnen und Juden. Ein Bilanzierungsversuch. *UTOPIE kreativ*, H. 199, ss. 455-467. [In German].
24. Lapp, B. (2022). The Conflicted Identities of Helmut Eschwege: Communist, Jew, and Historian of the Holocaust in the German Democratic Republic. *Stach Stephan, et al. Growing in the Shadow of Antifascism: Remembering the Holocaust in State-Socialist Eastern Europe*. Central European University Press, pp. 63-85. [In English].
25. Classen, Ch. (2004). *Faschismus und Antifaschismus. Die national-sozialistische Vergangenheit im ostdeutschen Hörfunk (1945-1953)*. Böhlau Verlag: Köln, Weimar, Wien. [In German].
26. Jansen, Th. (2020.16.04.). “Das haben wir nicht gewusst”. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. [Online]. Available from: <https://www.faz.net/aktuell/politik/geschichte/was-konnten-die-deutschen-1945-vom-holocaust-wissen-16726584.html> [In German].
27. Bayerns dunkelstes Kapitel. (2025, 29 April). *Süddeutsche Zeitung*. [Online]. Available from: <https://www.sueddeutsche.de/projekte/artikel/bayern/bayern-todesmarsch-kz-dachau-wolanski-nammering-konzentrationslager-e361227/#FlossenbuergPoesingWetterfeld> [In German].
28. Kellerhoff, S. F. (2025). Antisemitismus in der DDR. *Bundesstiftung Aufarbeitung*. [Online]. Available from: <https://www.bundesstiftung-aufarbeitung.de/de/recherche/dossiers/faktenmeinung-mythen-die-ddr-als-projektionsflaeche/antisemitismus> [In German].
29. Brenner, M. (2007). Die jüdische Gemeinschaft in Deutschland nach 1945. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 50, ss. 10-17. [In German].
30. Ganzenmüller, J. (2020). Jüdisches Leben in Deutschland und Europa nach der Shoah in erfahrungsgeschichtlicher und transnationaler Perspektive. *Jörg Ganzenmüller (Hrsg.). Jüdisches Leben in Deutschland und Europa nach der Shoah. Neubeginn – Konsolidierung – Ausgrenzung*. Köln, ss. 9-20. [In German].
31. Hauri, T. (2006.28.11.). Antisemitismus in der DDR. *Bundeszentrale für Politische Bildung*. [Online]. Available from: <https://www.bpb.de/themen/antisemitismus/dossier-antisemitismus/37957/antisemitismus-in-der-ddr/> [In German].
32. Kessler, M. (1993). Zwischen Repression und Toleranz. Die SED-Politik und die Juden (1949-1967). *Jürgen Kocka (Hrsg.). Historische DDR-Forschung. Aufsätze und Studien*. Berlin, ss. 105-128. [In German].
33. Leo, A. (2004). Die «Verschwörung der Weißen Kittel». Antisemitismus in der Sowjet union und in Osteuropa. *Jan Foitzik (Hrsg.). Das Jahr 1953. Ereignisse und Auswirkungen*. Potsdam, ss. 9-22. [In German].
34. Wroblewsky von V. (1995). Juden und die DDR – eine unheimliche Liebe ... *Antisemitismus und Fremdenfeindlichkeit: Herausforderung für die Demokratie; eine Tagung der Friedrich-Ebert-*

- Stiftungam 23. und 24. November 1994 in Berlin/Forschungsinstitut der Friedrich-Ebert-Stiftung. Abt. Arbeits- und Sozialforschung. Bonn. [In German].
35. Kowalczyk, I.-S. (2024). Freiheitsschock. Eine andere Geschichte Ostdeutschlands von 1989 bis heute. München. [In German].
36. Benz, W. (2017.18.04.). Das Israelbild der DDR und dessen Folgen. *Deutschland Archiv*. [Online]. Available from: <https://www.bpb.de/themen/deutschlandarchiv/246359/das-israelbild-der-ddr-und-dessen-folgen/#footnote-target-2> [In German].
37. Timm, A. (2006). Ideology and *Realpolitik*: East German Attitudes towards Zionism and Israel. *Journal of Israeli History*, 25(1), pp. 203–222. [In English].
38. Timm, A. (1993). DDR-Israel: Anatomie eines gestörten Verhältnisses. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, Bd. 4, ss. 46-54. [In German].
39. Maeke, L. (2017). *DDR und PLO. Die Palästinapolitik des SED-Staates*. Berlin/Boston. [In German].
40. Benz, W. (2019.23.02.). Antizionismus: Das Feindbild Israel als Erbeder DDR. *Tagesspiegel*. [Online]. Available from: <https://www.tagesspiegel.de/wissen/das-feindbild-israel-als-erbe-der-ddr-4038961.html> [In German].
41. Weiß, K. (2006). Antisemitismus und Israelfeindschaft in der DDR. *Die Politische Meinung*, 442, September, ss. 5-9. [In German].
42. Escher, C. (2019.29.01.). Israel im Schwarzen Kanal. *Deutschland Archiv*. [Online]. Available from: <https://www.bpb.de/themen/deutschlandarchiv/284384/israel-im-schwarzen-kanal/> [In German].

Stelmakh S. The “Other Germany”? Antisemitism and Antizionism in the German Democratic Republic (1949–1990).

The article examines the question of the existence of antisemitism in the German Democratic Republic (GDR), a subject that continues to generate debate within contemporary German historiography. It also investigates the emergence of antizionism as an official state policy of the GDR toward Israel, alongside the regime’s pro-Arab orientation. This political stance stemmed from the ideological framework of the ‘struggle against imperialist evil,’ within which the GDR’s communist leadership consistently portrayed Israel as a primary representative of imperialism.

It is concluded that, on the ideological level, the leadership of the Socialist Unity Party of Germany (SED) drew upon the “assimilationist” concept of the Communist International in addressing the so-called Jewish Question. According to this approach, Jews were expected to assimilate into the communist movement regardless of their sociocultural background, primarily through the renunciation of their Jewish identity. Within this framework, their role was to contribute to the struggle for a classless society in which antisemitism would, in theory, be rendered obsolete.

Antisemitism, deeply rooted in German society since the 19th century, resulted in a multifaceted hostility toward Jews in the German Democratic Republic. First, it manifested in the form of institutional antisemitism within state structures; second, in the marginalization of Jewish victims of National Socialism from the public memory; third, in the support provided by state security agencies to antisemitic Palestinian terrorist groups; and fourth, in latent, everyday antisemitism among the population. Catalysts for these everyday expressions included the rise of anti-Polish and anti-Soviet sentiments, which were projected onto all refugees from the East, as well as public debates surrounding the restitution of Jewish property expropriated during the Third Reich.

The transformation of Israel into a “tool of imperialism” in the ideological scheme of the SED was combined with the denial of guilt for the crimes of National Socialism, since “prescribed anti-fascism” shifted this responsibility to the Federal Republic of Germany. Thus, latent anti-Semitism developed into state anti-Zionism, which began to manifest itself in propaganda during the 1967 Arab-Israeli war.

Keywords: antisemitism, antizionism, antifascism, anti-imperialism, Holocaust, GDR, Israel, National Socialism.